

*Долгорученко К. О.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*

КОЛАБОРАЦІОНІЗМ ЯК ФЕНОМЕН ВІЙНИ ТА НАУКОВЕ ПОНЯТТЯ В МЕЖАХ ІСТОРИКО-ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Анотація. Охарактеризовано колабораціонізм як складне суспільно-психологічне явище добровільної, зокрема ідейно вмотивованої співпраці з ворогом у різних соціокультурних сферах життя, результатом якої є підрив національної безпеки України, створення загрози державному суверенітету, територіальній цілісності, конституційного ладу та іншим національним інтересам держави.

Проаналізовано зміст наукового поняття колабораціонізму періоду 2000-х років, ідея якого зводилась до того, що це складне суспільно-психологічне або навіть етичне явище, що виникає в результаті взаємодії цивільного населення з окупантами під час війни.

Вивчено зміст законопроекту № 5144 – «Про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність)» та Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність».

Керуючись означеними нормативно правовими актами, доведено, що сучасне поняття колабораціонізму змістовно охоплює особливі форми державної зради (військове, політичне, економічне, адміністративне, культурне, інформаційне, медійне співробітництво) громадянина України з державою-агресором або її представниками, створеними чи підтримуваними нею незаконними збройними формуваннями, яке завдало шкоди державному суверенітету, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України.

Автор доводить, що в сучасних умовах ведення повномасштабної війни з росією, колабораціонізм як злочинна діяльність має наступні форми: участь у збройному конфлікті на боці держави-агресора; публічні заклики, спрямовані на підтримку чи співробітництво з державою-агресором; організація та проведення під контролем держави-агресора виборів, референдумів, тощо; організація та участь у проведенні інформаційних компаній, спрямованих на забезпечення підтримки держави-агресора; вступ на посади в органах, самопроголошених чи створених державою-агресором державних утворень; передача матеріальних та нематеріальних ресурсів регулярним військам держави-агресора.

Ключові слова: колабораціонізм, колабораційна діяльність, ідейно вмотивована співпраця, державна зрада.

Постановка проблеми. З початком повномасштабної збройної та інформаційної агресії російської федерації проти мирної України, виникла гостра необхідність не тільки належного розслідування та кваліфікації воєнних злочинів, а також

і ґрунтовного переосмислення феномену колабораціонізму або добровільного співробітництва з ворогом (окупантом), в умовах війни, у його інтересах і на шкоду своїй державі.

Спираючись на політичний досвід минулого століття європейських країн і Радянського Союзу та враховуючи сучасні умови та особливості ведення повномасштабної війни з російським агресором, вкрай необхідним є науково обґрунтоване та виважене розмежування таких близьких за змістом юридичних понять, як колабораціонізм, який передбачає наявність політичної угоди з окупантом, поняття «кооперування з окупаційною владою» у цивільних галузях, а також поняття «участь у війні» на боці окупаційних сил. Адже розуміння сутності, витоків, мотивів та наслідків колабораціонізму у подальшому забезпечить справедливості покарання винних у співучасті з ворогом під час та після закінчення війни.

Метою даної наукової розвідки є аналіз наукових підходів до розуміння сутності колабораціонізму як феномену війни, а також обґрунтування доцільності використання даного наукового поняття у сучасних історико-правових дослідженнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. «Колабораціонізм» ніколи не був юридичним поняттям. Однак колабораціонізм як феномен політико-правової дійсності часів Другої світової війни став предметом численних наукових розвідок таких пострадянських та сучасних дослідників, як М. Семиряги, Б. Ковалю, О. Потильчака, А. Боляновського, В. Вериги, С. Дробязко, С. Кульчицького, О. Лисенка, І. Дерейко, В. Шайкан та ін. Саме ці дослідники у 90-х – п. 2000-х років заклали основу для розуміння сутності поняття колабораціонізм у межах історико-правових досліджень.

Фактично, ідеї науковців зводились до того, що колабораціонізм це складне суспільно-психологічне або навіть етичне явище, що виникає в результаті взаємодії цивільного населення з окупантами під час війни [3, с. 8]. Це могла бути як добровільна, так і вимушена співпраця з ворогом у політичній, військовій, економічній, побутовій, соціокультурній сферах життя.

В академічному тлумачному Словнику української мови колабораціонізм і досі трактується як зрадницьке співробітництво винятково з фашистськими загарбниками в окупованих ними країнах під час Другої світової війни [8].

Наразі, в умовах повномасштабної війни з росією, у істориків та теоретиків права виникає необхідність переосмислення змісту поняття «колабораціонізм», з метою трактування поняття та визначення складу злочину державної зради або колабораційних діянь в умовах сучасної війни.

Виклад основного матеріалу. Термін «колабораціонізм» вперше з'явився у Франції, частина політикуму якої ще у 1940-му році відмовилася від опору агресії Німеччини і стала на шлях співробітництва з нацистським урядом.

Повоєнне облаштування європейського світу обумовило нагальність вирішення проблеми щодо покарань тих осіб, хто співпрацював з нацистами, а також визначення норм кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність. Практика покарань у європейському світі була унормована переважно за такими злочинами як, державна зрада, злочини проти порядку несення військової служби і злочини проти людяності.

Так у повоєнній Франції «державна зрада» або колабораціонізм охоплювали такі дії: носіння зброї, змова з іноземною державою з метою ведення збройних дій проти Франції, змова з ворогом держави з метою переходу його на територію Франції, постачання ворогові озброєння, людської сили, коштів, провіанту, ослаблення моралі французьких збройних сил, кореспонденція з ворогом, надання іноземній державі інформації, що становить дипломатичну таємницю, особою, яка має офіційний доступ до неї, надання будь-яким громадянином Франції чи іноземцем іноземній державі інформації «таємниці національної оборони», тобто військової, політичної, економічної та промислової інформації [4, с. 21].

У Норвегії учасників німецьких військових та поліцейських формувань із числа норвежців у 50-х роках було також засуджено за державну зраду.

У Польщі після завершення війни була запроваджена відповідальність за співпрацю з окупаційною владою шляхом співучасті в переслідуванні цивільного населення та військовополонених з політичних, національних, етнічних або расових причин, або в завданні шкоди особам на території Польщі, у вимаганні визнання провини шляхом погрози донесенням на особу окупаційній владі та в допомозі у спонуканні до вчинення перелічених вище злочинів. Покараннями за ці злочини була смертна кара, ув'язнення, конфіскація майна та тимчасове обмеження громадянських прав [1, с. 30].

Повоєнна Польща інкорпорувала у своє законодавство Нюрнберзькі принципи і, відповідно, криміналізувала членство в «організаціях, метою яких було вчинення злочинів проти миру, воєнних злочинів, злочинів проти людяності», що охоплювало Нацистську партію, Гестапо, СС та СД, та встановила відповідальність для лідерів таких організацій [5, с. 162].

У радянській історико-правовій науці поняття «колабораціонізм» майже не вживалось. А для кваліфікування злочинної співпраці з гітлерівськими окупантами у військовій та політичній сфері активно використовувались юридичні категорії «пособництво» та «державна зрада».

Жителі окупованих територій СРСР, які воювали у збройних силах Німеччини та співпрацювали з фашистами дістали специфічну назву «гіві» (від нім. – добровільні помічники). Відповідно до Декрету від 24 червня 1942 року була вперше встановлена кримінальна відповідальність за «пособництво ворогу» [2, с. 48].

Після 1947 року у статті 58-1 Кримінального кодексу РСФСР з'являються такі суміжні поняття до колабораціонізму, як «контрреволюційна діяльність» та «зрада Батьківщині». Так, відповідно до статті 58-1а, зрадою Батьківщини вважались дії, вчинені громадянами СРСР, що спричиняли шкоду військовій міцності СРСР, а також створювали загрозу державній неза-

лежності або недоторканності території СРСР. А статтею 58-10 Кримінального кодексу РСФСР було передбачено покарання за «пропаганду або агітацію, яка містить заклик до повалення, підризу чи ослаблення Радянської влади або до вчинення інших контрреволюційних (зрадницьких дій) злочинів [9].

Таким чином, відмінність юридичної практики покарань за колабораційні діяння у країнах Європи та СРСР обумовлена політичними, соціально-психологічними, економічними умовами життя, а також особливостями реалізації окупаційного режиму. Як зазначає український вчений В. Дзьобак сприяння окупантам на землях східної Європи, зокрема в Україні або країнах Балтії, переважно характеризувалось своєю антиколоніальною спрямованістю та пов'язувалось із відновленням status quo, що існувало до включення їх до складу Радянського Союзу. У вищезначених регіонах виокремився державний і індивідуалістичний (приватний) колабораціонізм, які мали різну природу. Якщо перший був орієнтований на відновлення державності за допомогою нацистської Німеччини, то другий скоріше носив характер їх ідеологічного неприйняття і негативного ставлення до радянської системи Слід зауважити, що ті, хто знаходився в окупації не обов'язково підтримували ідеологічно владу загарбників, співпраця могла бути умовою фізичного «виживання».

Оскільки колабораціонізм на окупованих територіях СРСР носив масовий характер, покарання за такі дії були суворими. Колабораціонізм розумівся як контрреволюційна діяльність – антирадянський або антидержавний рух. Співпраця з ворогом це був найтяжчий злочин воєнної доби і передбачав максимальне покарання. Практика ж покарань в Європі не була однаковою, тут переважно превальювали покарання за адміністративні і економічні злочини проти держави у вигляді позбавлення свободи чи громадянських прав.

У незалежній Україні поняття колабораційної діяльності актуалізувалось після анексовання росією Криму і окупації частини Донецької і Луганської областей. У 2019 році Верховна Рада ухвалила законопроект «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України (щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливості застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки)» (№ 7186). Однак, проекти мали розмиті формулювання колабораціонізму, не було чіткого розмежування між видами колаборації. Українським експертам стало очевидно, що колабораціонізм слід відрізнити від вимушеного співробітництва, яке має на меті виживання в умовах жорстокого окупаційного режиму, як засіб самозбереження і результат адаптації населення до екстремальних умов війни та окупації.

Після довготривалих дискусій в українському політикумі, 3-го березня 2022 року, на восьмий день російсько-української війни, Верховна Рада ухвалила законопроект № 5144 – «Про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність)» [7]. Це зміни до Кримінального кодексу, згідно з якими так званих колаборантів – людей, які підтримують будь-яку форму агресії Росії проти України, а також не визнають суверенітету України та висловлюються про це публічно, – можуть покарати.

Дуже важливим та вкрай необхідним у законопроекті стала пропозиція щодо запровадження кримінальної відповідальності

за пропаганду «колабораціонізму» та публічні висловлювання на підтримку Російської Федерації, її окупаційної адміністрації та підтримуваних ними незаконних збройних формувань.

З 15 березня 2022 року вступив у силу Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність». Так, в пояснювальній записці до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність)» передбачено, що колабораціонізм як явище підриває національну безпеку України та становить безпосередню загрозу державному суверенітету, територіальній цілісності, конституційного ладу та іншим національним інтересам України, тому повинен нести за собою відповідальність, встановлену законом [6].

Нарешті було офіційно встановлено кримінальну відповідальність за колабораціонізм, як особливу форму державної зради, яка полягає у військовому, політичному, економічному, адміністративному, культурному, інформаційному, медійному співробітництві громадянина України з державою-агресором або її представниками, створеними чи підтримуваними нею незаконними збройними формуваннями, яке завдало шкоди державному суверенітету, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України.

У статті 111-1 «Колабораційна діяльність» чітко окреслені її форми, які тягнуть за собою кримінальну відповідальність, а саме:

- участь у збройному конфлікті на боці держави-агресора;
- публічні заклики, спрямовані на підтримку чи співробітництво з державою-агресором та/або окупаційною владою;
- організація та проведення під контролем держави-агресора виборів, референдумів, опитувань, плебісцитів та інших форм безпосереднього волевиявлення громадян на тимчасово окупованих територіях;
- організація та участь у проведенні інформаційних компаній, спрямованих на забезпечення підтримки держави-агресора при здійсненні нею збройної агресії проти України
- розміщення для загального перегляду у мережі Інтернет закликів до підтримки дій держави-агресора у здійсненні нею агресивних дій, розгортанні збройного конфлікту проти України;
- вступ на посади в органах, самопроголошених чи створених державою-агресором, які виконували чи виконують на тимчасово окупованій території функції;
- передача матеріальних та нематеріальних ресурсів регулярним військам держави-агресора, радникам, інструкторам і найманцям, що направлені державою-агресором, а також незаконним збройними формуваннями тощо [8].

Висновки. Отже, колабораціонізм як феномен війни – це складне суспільно-психологічне явище добровільної, зокрема ідейно вмотивованої співпраці з ворогом у політичній, військовій, економічній, соціокультурній сферах життя, результатом якої є підрив національної безпеки України, створення загрози державному суверенітету, територіальній цілісності, конституційного ладу та іншим національним інтересам держави. Колаборація – це завжди умисна діяльність на шкоду власному народу та державі. Сьогодні врегулювання правових відносин на окупованих територіях України та зонах бойових дій немож-

ливе без відновлення справедливості та обмеження ряду прав осіб, причетних до колабораціонізму, що можливо вирішити виключно законом.

Література:

1. Ковалев Б. Коллаборационизм в России в 1941–1945 гг.: типы и формы. 2009. 602 с.
2. Семиряга М. Коллаборационизм. Природа, типология и проявление в годы Второй мировой войны. 2000. 302 с.
3. Шайкан В. Коллаборационизм на території рейхскомісаріату «Україна» та військової зони в період Другої світової війни : автореф. дис... д-ра іст. наук № 07.00.01 / В.О. Шайкан. Донецьк : Донец. нац. ун-т, 2006. 40 с.
4. Hoffmann S. Collaborationism in France during World War II. *The Journal of Modern History*. Vol. 40, No. 3. 1968. P. 375–395.
5. Wróbel A. The thought of John Paul II about the totalitarianism. *Philosophy, economics and law review*. Volume 1, 2021. P. 160–171.
6. Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність)» (№ 2108-IX). URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3430808-zakon-pro-kriminalnu-vidpovidalnist-za-kolaboracionizm-nabuv-cinnosti.html>
7. Пояснювальна записка до проекту закону України «Про заборону колабораціонізму». URL: <https://ips.ligazakon.net/document/GH4RE00A>
8. «Словник української мови». URL: <http://sum.in.ua/s/kolaboracionizm>
9. Из директивы начальника Главного управления военных трибуналов Красной Армии № 004088 о порядке представления дел на лиц, осужденных по Указу Президиума Верховного Совета СССР от 19 апреля 1943 г. и по ст. 58-1 УК РСФСР и соответствующим статьям УК других союзных республик. 9 ноября 1943 г. URL: <http://docs.historyrussia.org/ru/nodes/179786-iz-direktivy-nachalnika-glavnogo-upravleniya-voennyh-tribunalov-krasnoy-armii-004088-o-poryadke-predstavleniya-del-na-lits-osuzhdenykh-po-ukazu-prezidiuma-verhovnogo-soveta-sssr-ot-19-aprelya-1943-g-i-po-st-58-1-uk-rsfsr-i-sootvetstvuyuschim-statyam-u>

Dolgoruchenko K. Collaborationism as a phenomenon of war and a scientific concept within historical and legal research

Summary. Collaborationism is characterized as a complex socio-psychological phenomenon of voluntary, in particular ideologically motivated cooperation with the enemy in various socio-cultural spheres of life, which results in undermining Ukraine's national security, threatening state sovereignty, territorial integrity, constitutional order and other national interests of the state.

The content of the scientific concept of collaborationism of the 2000s is analyzed, the idea of which was that it is a complex socio-psychological or even ethical phenomenon that arises as a result of the interaction of the civilian population with the occupiers during the war.

The content of the draft law № 5144 – “On Amendments to Certain Legislative Acts (on Establishment of Criminal Liability for Collaborative Activities)” and the Law of Ukraine «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Establishment of Criminal Liability for Collaborative Activities» was studied.

Guided by these regulations, it is proved that the modern concept of collaboration content covers special forms of treason (military, political, economic, administrative, cultural, informational, media cooperation) of a citizen of Ukraine with the aggressor state or its representatives, created or maintained

by illegal armed formations that have harmed state sovereignty, territorial integrity and inviolability, defense capabilities, state, economic or information security of Ukraine.

The author argues that in the current conditions of a full-scale war with russia, collaborationism as a criminal activity has the following forms: participation in armed conflict on the side of the aggressor state; public appeals to support or cooperate with the aggressor state; organization and holding

of elections, referendums, etc. under the control of the aggressor state; organization and participation in information campaigns aimed at providing support to the aggressor state; accession to positions in bodies self-proclaimed or created by the aggressor state of state formations; transfer of tangible and intangible resources to the regular troops of the aggressor state.

Key words: collaborationism, collaboration activity, ideologically motivated cooperation, high treason.